

Тымболова А.О.¹, Қалиева Н.Ш.²,

Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің
¹профессор м.а., ф. ф. д., ²аға оқытушысы, PhD докторант,
Алматы қ., Қазақстан, e-mail: tymbolova@mail.ru, nurgulkalieva@mail.ru

ТҮРКІЛІК ДҮНИЕТАНЫМ ЖӘНЕ ҰМАЙ АНА КУЛЬТІ

Мақалада түркілік дүниетаным негіздері мен түркі халықтарының таным түсінігіндегі мифтік кейіпкер – Ұмай ана культі қарастырылды. Орта Азия мен Сібір түркілерінде «Ұмай ана», өзбектерде «Амбар ана», сахаларда «Айызыт» сияқты есімдермен белгілі болған Ұмай культіне байланысты мифтер мен аңыздарға сүйене отырып, түркілердің дәстүрлі дүниетанымындағы әйел бастауының бейнесі – Ұмай ананың қызметі мен «Ұмай» сөзінің түркі тілдеріндегі этимологиясы сарапталды. Яғни, түркілік дүниетанымның негізгі ұстанымдарының Тәңірлік діни танымнан бастау алатындығы қарастырылып, Ұмайды Тәңір немесе жаңа туылған нәрестелер мен аналардың, отбасының қамқоршысы ретінде тануға байланысты зерттеулер жүргізілді.

Түйін сөздер: Ұмай ана, культ, түркілік дүниетаным, Тәңір, миф.

Tymbolova A.O.¹, Kaliyeva N.²

¹Acting Professor, Doctor of Philology, ²Senior teacher, PhD doctoral student of 2nd course
Kazakh State Women's Teacher Training University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: tymbolova@mail.ru, nurgulkalieva@mail.ru

Turk worldwide and cult of Umay Ana

The article deals with the foundations of the mythical character of the Turkic peoples and the result of the Turkic worldview – the cult Umai ana. Based on the myths and legends associated with the cult Umai ana, which was known to the Turks of Central Asia and Siberia as «Umai ana», among the Uzbeks as «Anbarbar ana», among the Sakha people as «Ayzyt», the image of the mother woman Umai in the Turkic worldview, the etymology of the word Umai are analyzed in the article. Taking into account the fact that the source of the basic principles of the Turkic worldview is faith in God, a survey is made of studies where Umai is regarded as God or the patron of newborn children, mothers and families.

Key words: Umay ana, cult, Turkic worldview, God (Tengri), myth.

Тымболова А.О.¹, Қалиева Н.Ш.²

¹и.о. профессора, д.ф.н., ²старший преподаватель, PhD докторант 2 курса
Казахского государственного женского педагогического университета,
Казахстан, Алматы, e-mail: tymbolova@mail.ru, nurgulkalieva@mail.ru

Тюркское мировоззрение и культ Умай Ана

В статье рассматриваются основы мифического характера тюркских народов и плод тюркского мировоззрения – культ Умай ана. Основываясь на мифах и легендах, связанных с культом «Умай ана», которая была известна у тюрков Центральной Азии и Сибири как «Умай ана», у узбеков как «Амбар ана», у народов саха как «Айызыт», анализируется образ женщины-матери Умай в тюркском мировоззрении, также разбирается этимология слова Умай. Принимая во внимание то, что истоком основных принципов тюркского мировоззрения является вера в бога, делается обзор на исследования, где Умай рассматривается как Бог или покровитель новорожденных детей, матерей и семьи.

Ключевые слова: Умай ана, культ, тюркское мировоззрение, Бог (Тенгри), миф.

Кіріспе

Адамзат дамуының мифологиялық, діни және философиялық тарихи даму түрлерін адамның дүниетанымымен тікелей байланыстыруға болады. Дүниетанымның іргесі адамдардың дүниеге саналы көзбен қарауға талпына бастаған кезінен қаланған.

Адамзат тарихында барлық халықтардың діни-философиялық және тарихи тәжірибелік танымдарының кешенді жиынтығынан тұратын дәстүрлі дүниетанымдары «құдайлық киелілік» ұғымы төңірегінде қалыптасқаны сияқты, дәстүрлі түркілік дүниетанымның негізгі ұстанымдары да Тәңірлік діни танымнан бастау алған. Бұл ойлау жүйесі бойынша адамның және оны қоршаған ортаның «иесі» мен «киесі» – Тәңірі. Ежелгі түркілер Аспан, Жер, Су және ең бастысы Тәңірге табынуы арқылы тәңіршілдік танымды қалыптастырғаны белгілі.

Ежелгі түркілердің дүниетанымында әлем нақты анықталған ұғымдар негізінде көрініс тапқан және классикалық категорияға тән мазмұнда екі жақты ұстанымға бекіген түсініктермен толығады. Ежелгі түркі мәдени жәдігерлерінде келесідей бинарлы параллелдер анықталған: атап айтсақ, жоғары-төмен, шығыс-батыс, солтүстік-оңтүстік, ілгері-кейін, алыс-жақын, ашық-күнгірт, күн мен түн, баба мен ұрпақ, өзімдікі-біреудікі, үлкен-кіші, өмір мен өлім, көп пен аз, бай мен кедей, ер мен әйел, Тәңір (Көк Аспан) мен Ұмай ана (Жер-Су), тұлға мен қоғам. Жоғары-төмен, шығыс пен батыс, солтүстік пен оңтүстік, алыс-жақын, өзіңдікі мен біреудікі, үлкенді-кішілі, тұлға-қоғам секілді қарама қайшылықты ұстанымдар Шығыс пен Батыстың көптеген халықтар діліне тән ұғым. Осы категориялы ұстанымдар мазмұны жағынан дүниетанымдық, кеңістіктік, уақыттық, көлемдік, рухани-этикалық, әлеуметтік, этникалық, этномәдени концептуалды жүйелері арқылы тұтас дүниеде ежелгі түркі әлемінің бір моделі немесе бір суретін біріктіреді [1].

Түркі халықтарының дастандары мен мифтерінде әйел қасиетті ұғым саналған. Оған дәлел ретінде кейбір түркі халықтарында әлі күнге дейін маңыздылығын жоймаған, адамзаттың рухани мәдениетінің ең көне формасы, дүние, табиғат және адам жайында біртұтас түсінік болып табылатын мифтер арқылы бізге жеткен Жер ана, Күн ана, Ұмай ана, Ақ ана, Бүркіт ана, Күбей ана, Киік ана, Ана қасқыр сияқты мифологиялық образдар.

Дүниетанымның дәстүрлі, ұлттық, діни категорияларының ішінен біздің Түркілік дүниетаным деп бөліп қарастыруымызға бүкіл түркі халықтарына ортақ, осы уақытқа дейін зерттеушілердің назарын аударып жүрген, ежелгі түркі дәуіріне тиесілі мифтік кейіпкер – Ұмай ана негіз болды.

Зерттеу

Түркілер жоғары құдірет иесі Ұмай арқылы алғашқы әйелді, ананы, отбасының ұйытқысын, зерттеушілер кейде оны Тәңірдің әйелі деп те бейнелейді. Ұмай – түркілердің дәстүрлі дүниетанымында әйел бастауының бейнесі. Жан жағына нұрын шашып тұратын Ұмайдың басты қызметі жаңа туылған нәрестелер мен аналарға, отбасыларға қамқор болу еді, осыған байланысты түркі халықтарында баласы жоқ отбасылар Ұмайға табынып, бала сұраған. Барлық дерлік түркі халықтары Ұмайды Жақсылық Тәңірі, Ана Тәңір, Өмір сыйлаушы, Құт дарытушы Тәңір, молшылық пен берекені, төрт түлікті көбейтуші рух иесі ретінде қабылдайды.

Ежелгі түркілердің сенімінде, Ұмай ана аспаннан жерге түскен кезде оның ізі жартастар мен тау-таста қалатындығына сенген. Жартастардағы ізді «Ұмай ананың ізі», - деп қабылдаған. Әлі күнге дейін кейбір түркі халықтарында ананы босандырып жатқан немесе баланы емдеп жатқан тәжірибелі әйелдер «Менің қолым емес, Ұмай ананың қолы», – деп Ұмай анадан жәрдем сұрайды. Кейде бұл тіркес «Менің қолым емес, Фатима, Зухра, Ұмай ананың қолы», -деп те қолданылады.

Шорлардың наным – сенімдерінде Ұмай ана үстіңгі әлемде де, жерде де жаңа туған балалармен бірге өмір сүреді – деп есептеген.

Ұмайды аналықтың рәміздік бейнесі деп көрсету орынды. Ұмайдың басындағы үш бұрышты бөлінген тәжі оның үстемдігін көрсетеді. Қасындағы ер азамат ол Әйел және Ер категорияларының бірлігінің формасы [1].

Жоғарыда аталып өткен Ұмайдың негізгі міндетінен басқа, Орхон Енисей жазбаларынан Ұмай ананың қызметінің кең екендігінен де ақпарат беріледі. Оның Тәңірмен бірге Түркі халқын қорғағандығы айтылады. Ұмай патриархалды кезеңде соғысқа аттанған әскерлерге құт дарытып, жеңіс әкелуге көмектескен, соғыстағы қорғаушы күш саналған.

Ал кейде Ұмайды жан алушы өлім періштесі ретінде қабылдаған. Негізі саха мәдениетінде аталатын Албасты мен башқұрт

наным-сенімдерінде кездесетін Қара Ұмай осының дәлелі.

Яғни, түркі мифологиялық жүйесінде Ұмай культі уақыт өте келе мифологиялық «Ана» қызметінен алшақтатылып, тәуелсіз қорғаушы ие, әйел жынысты рух ретінде Көк Тәңірі діни мифологиялық жүйесіне еніп, оған үлкен құрмет көрсетілген [2]. Бұл түркілердің дүниені түсіну, оны бағалау әрекеттері, сенімі мен ой-пікірлері, сонымен қатар құндылықтарының жиынтығынан туындаған ұғым.

Көне түркі руникалық жазуларындағы құдайлар триадасында Тәңірдің (Көк Тәңірдің) ең басты құдай екені және оның әке құдай екеніне күмән келтірмейді. Осы жазбаларға сүйенсек, сол дәуірде түркі халқының өмірінде елеулі орын алған үш құдайдың болғанын байқаймыз. Бұл Жер-Су мен Ұмайдың – әйел Тәңірлер, Көк Тәңірі – әке құдай екенін аңғаруға болады. [3].

Алайда, зерттеуші Д.Қыдырәлі: «Ориенталист ғалымдар «Ұмай сөзін «Тәңір ана» деп қате аударып жүр. Біздің ойымызша, Ұмай – аналарды қолдайтын періштенің аты. Қыз ұзатылғанда, неке қиылғанда, әйел босағанда Ұмай анадан медет тілеу осыдан келіп шыққан», – деп «Ұмай ана» ұғымын тәпсірлейді [4]. Ұмайды ежелгі түркілердің періште ретінде тануы, профессор Х. Танюдың еңбегінде де айтылған.

Орта Азияда табылған кейбір археологиялық қазбалардың нәтижесінде Ұмай ананы күміс шашты, ақ киімді Тәңір немесе құс бейнесіндегі қанатты Тәңір деп санаған. Ескі түркілер болса, оны көктен түсетін күміс шашты, әдемі әйел ретінде таныған. Біз түркі мифологиясында аналар әр түрлі бейнелер арқылы берілгендігін ескере отырып, Ұмайды көктен түскендігіне байланысты «Құс ана» – «Kumay/hūmay/hūma/kūmay» құсы арқылы бейнеленгенін атап өтуіміз керек.

Ұмайды «Құс ана» ретінде тану бірқатар түркі халықтарына тән құбылыс. Сондай-ақ әзірбайжан халқында Ұмайды жұмыртқасын аспанда салатын құс ретінде қабылдай отырып, кішкентай нәрестелерге өмір сыйлайды деп есептеген [2].

Сахаларда да «Ogo imita» атты құс бар. Бұл құс сахаларда бақыт құсы саналған. Саха мифологиясында «Imi» рухының Ұмай ана екендігі көрсетілген. Ұмайдың қызметін сахаларда «Auisit» (Айызыт) деген рух орындаған деген түсінік бар. Бұл рух жаратушы, береке әкелетін әйел жынысты рух деп есептелген [5].

Қазақтар да Құмай құсын қасиетті санап бағалайды. Әр халық әртүрлі атаса да, құмай – барлық жерде бақыт құсы саналған. Зерттеуші Серікбол Қондыбай: «Мифологиялық құс – құмайдың отаны көне түріктер мекен еткен этномәдени орта, оның образы, аңыз желісі бойынша барлық тіршіліктің басында тұрған – Ұмай ана», – деп жазыпты. Ноғай аңызында да Ұмай әлдебір себеппен құсқа айналып кетіп, көкте де ұшқан, суда да жүзген [6].

Қырғыздарда да Ұмай аспанда ұясы бар әлемдік бәйтеректе өмір сүретін құс ретінде танылып, парсы тіліндегі «Hūmā» сөзінен алынған құс ұғымын білдіреді.

Парсы мен араб аңыздарында Ұмай құсының көленкесі түскен адам патша болады, ал Ұмайды өлтірген адам қырық күннен ары ұзамайды делінеді [7].

«Hūmā» сөзі парсы сөзі ме, әлде түркі халықтарына тән бе? Көптеген жәдігерлерде «Hūmā» парсы сөзі ретінде қабылданса, түрік ғалымдары оның ескі түрік тілінде «omay/ubay/ımay/kumay/humay» түрінде қолданылғандығын алға тарта отырып, түркі сөзі екендігін айтады.

Енді осы ежелгі түркілерде өте сұлу және қайырымды, күмістей ұзын шашты, қолында балаларды қорғайтын алтын садағы бар жас келіншек, әйтпесе қыз», – деп бейнеленген Орта Азия мен Сібір түркілерінде «Ұмай ана», «Сары қыз», өзбектерде «Амбар ана», сахаларда «Айызыт», телеуттерде «Май ене» [8] сияқты есімдермен белгілі болған, зерттеушілер арасында әртүрлі пікір қалыптастырған «Ұмай» сөзінің шығу төркініне үңіліп көрейік. Ұмай сөзінің этимологиясында сөздің функционалдық сипаттамаларын көрсететін түсініктер бар.

Мысалы, Х.Н. Оркунның пікірінше «Тәңір» немесе «Әйел жынысты рух» мағынасын беретін бұл сөздің негізі санскрит тілінде болуы мүмкін. Шынымен де ескі үнді мифологиясында «Uma» есімді Тәңір болған. Ума Жер Тәңірі ретінде өзі жаратқан әрбір тіршілік иесін қорғаған. Үнді Тәңірі Ума да, Ұмай да әйелдерге қамқорлық жасап, балалардың жарық дүние есігін ашуына көмектескен. Дегенмен де, Үнді Тәңірі Ума мен Көктүрік жәдігерлеріндегі Ұмай ана арасында қаншалықты ұқсастық болғандығы әлі де зерттеуді қажет етеді.

Жоғарыда Ұмай ананы «Тәңір» немесе «Періште» ретінде тануға байланысты зерттеушілердің қарама-қайшы пікірлері туралы сөз еттік. Ұмай ананы Тәңір ретінде қабылдаудың бірден-бір негізі «Құт» сөзімен байланысты болуы мүмкін деп жорамалдаймыз.

Профессор Зия Авшар матриархаттық-рулық қауымнан патриархалды қауымға біртіндеп өту барысында Тәңір ең басты саналып, оған жаратушылық қасиет тән болды, ал Ұмай мен жер-су соңғы орынға ығыстырылды. Құдай мен Ұмай бір-бірімен жұптасқан Тәңірлер, жалғыз Тәңірге сенушілік кезінде Ұмай Жер мен Судың Тәңірі саналған», – дейді. Құдай сөзінің «Құт» және «Ай» ($kut+ay = \dot{U}lgen$) тұлғаларының бірігуінен жасалып, Үлгенді білдіретіндігін көрсетеді [9].

Француз ғалымы Жан Поль Рудың зерттеулері бойынша «Рух көктің сыйы, несібесі ретінде құт тарапынан берілген. Құт – рух, өмірлік қуат, азық бақыт, несібе сияқты мағыналарды білдіреді. Құт көктегі сүт көлінен келгендіктен де ол сүттей таза. Әлемдегі барлық болмыста құт бар. Құт бұл бақыт», – деп тұжырымдайды [10].

«Umaу», ұйғырша «ана» мағынасын беретін «um/ uma», ескі оғыз тілінде «um» «сену», ескі түркі тілінде «umi/umo» «рух/құс» және «ау», яғни «Құдай» мағынасын білдіретін сөздердің бірігуі арқылы балалардың қорғаушысы және туылған нәрестенің рухы құдіретті құдай ретінде түсіндіріледі. Сондай-ақ, «ау» сөзінің түрік тілінде жарық, ақ мағыналарын беретіндігін айта отырып, жан-жағына жарық шашушы, жақсылық шақырушы рух деген мағынаны да білдіргендігін көрсетеді [2].

А. Инайет және А. Өгердің жүргізген зерттеулеріне жүгінетін болсақ, қытай түркологтарының пікірінше Ұмай сөзі «um» және «ау» сөздерінен құралған. «Um» сөзі әйелдің жыныстық ағзасын білдіретін «Em» сөзінің фонетикалық өзгеріске ұшырауынан қалған форма. «Ау» сөзі болса әйелдік нәзіктікті білдіреді. Олай болатын болса, Ұмай «Ұрықтанып, босанған әйел құдай» деген мағынаны толық ашады деп пайымдайды.

Түркі халықтарының қазынасы ретінде қабылданған, Көктүрік, ескі ұйғыр және қараханлы дәуіріндегі жазылған мәтіндерді тануда қолданылып жүрген, түркі тілдерінің алғашқы сөздігі Махмуд Қашқаридың Диуани лұғат ат – түркіде «uma» ана деген ұғымды білдірсе, «umaу» ана босанған кезде сәбимен бірге шығатын баланың жолдасын білдіреді – деп жазылған. Аталмыш жәдігерде «Umaуқа tapınsa ogul bulur: umaу'a tapan kimse çocuk sahibi olur» яғни, «Ұмайға табынған ұл табады, Ұмайға табынған балалы болады» деген мақал да бар [11].

Қазақ сөздігінде «ұма» сөзі «еркек малдың аталық зәр шығару мүшесінің тері астындағы сыртқы бөлігі» ретінде көрсетілген [12].

К. Қайыржан өз зерттеулерінде «ұма» түбіт (тибет) тілінде «ана», «Ұмай» – «бесік пірі», «бала жолдасы» мағыналарын қарастырған [13].

Ал, моңғол тілінде «Umaу» – «жатыр», тунгус тілінде «omo/umo» түбірі «жұмыртқалау» дегенді білдіреді.

Б. Алтаев: «Ұмай» сөзінің төркіні жөнінде мынадай жорамал бар дейді: Ұм «желін» сөзінің ұ дыбысы е дыбысына өзгеруінен шыққан. Сондықтан ем, емшек, алтайша емеген (ана), сахаша – емше (бие) деген мағынаны көрсетеді.

Ескі түрік сөздігінде «Umaу» баланың ана жатырындағы орны, ананың жатыры мағынасын берсе, Волга жағалауында тұратын татарларда «ума» – «ішперде» мағынасын береді екен.

Яғни барлық түркі тілді халықтарда «Ұмай» сөзі ана жатыры немесе баланың жолдасы мағынасын беретін болса, буряттарда үңгір мағынасында да қолданылады екен [14]. Ал хакастар мен шорларда «Умай немесе Ымай» деп баланың кіндігін атаған.

Белгілі түрколог Дж. Клаусонның сөздігінде «umaу» сөзінің түп мағынасы «placenta» яғни, баланың жолдасы екендігі көрсетілген [15].

Жоғарыдағы Ұмай сөзіне берілген мағыналардың барлығы баланың туылуы мен ананың дүниеге сәби әкелуіне қатысты ерекшеліктерді бір-бірімен тығыз байланыстырып отырғандығы еш дау тудырмайды.

Ұмай сөзінің этимологиясын қарастыру барысында тағы бір назар аудартқан нәрсе, бұл «Ұмай» сөзінің «Uma/ана» және «-ау» реңк мәнін тудырушы қосымшасының жалғануы арқылы жасалғандығын болжауға болады. А. Н. Кононов өзінің «Зат есім мен сын есімнің реңк мәнін тудырушы формалары мен сөзжасам» атты мақаласында –ау/-еу ескі түркі тілінде реңк мәнін тудырушы жұрнақ екендігіне тоқталады. Оны ескі түрік тіліндегі «ög/anne», яғни ана сөзінің -ау/-еу қосымшасының жалғануы арқылы башқұртша «ügeу/үгей», қазақша «Ögeу/өгей», қырғызша «ögöу/өгөй», өзбекше «ugaу/угай», ұйғырша «ögeу/өгей» болып түрленгендігі арқылы түсіндіреді. Осы жорамалдарды пайымдай келе, біз Ұмай сөзінің төркінінде «періште», «анашым», «нәзік әйел» сияқты ұғымдардың жатқандығын бағамдаймыз.

Нәтижелер мен тұжырымдар

Демек, зерттеу барысында Ұмай ананың балалар мен аналардың қорғаушысы қызметінен басқа, өзге де қырлары ашылды. Нәтижесінде Ұмай ананы «Ана» концептінің микроөрісін

құраушы компонент ретінде қабылдай отырып, төмендегідей семантикалық өрісін анықтадық:

1. Аналық бастауы;
2. Береке Тәңірі;
3. Махаббат пен ғашықтық Тәңірі;
4. Әйелдер, қыздар мен балаларды қорғаушы күш;
5. Жер мен Су иесі;
6. От иесі,
7. Түркі халқының қорғаушысы;
8. Өлім періштесі;
9. Құс бейнесіндегі қанатты әйел Тәңір.

Медициналық тұрғыдан алып қарастырсақ, плацента сүтқоректілердің аналығы мен ұрығын қантамырлар арқылы байланыстырып қоректендіретін аса маңызды мүше. Ұрықтың қоректенуі және зат алмасуы плацента арқылы жүзеге асырылады. Плацента ферменттер қызметінің арқасында улы заттарды ыдыратады, ұрықты түрлі инфекциялардан сақтайды.

Түбіт тіліндегі «ума» «ана» ұғымы, Дж. Клаусонның «умау» «placenta» ұғымдарын жоғарыда айтылғандарды негізге ала отырып байланыстыратын болсақ, түркі халықтары дүниетанымындағы «Ұмай ананың» осылай аталуы, «ана» мен «плацента» қызметтерінің ұқсастығынан туған деп жорамалдаймыз. Баласын тоғыз ай бойы жүрегінің астында көтеріп, түн ұйқысын төрт бөліп, ақ сүтін беріп әлпештеп өсіретін ананың да ұрпағы алдындағы қызметі мен еңбегі ерен. Өз баласын бағып-қағуда ана өзін-өзі ұмытып, барлық күш-жігерін перзентіне жұмсайды. Яғни ана да баласын плацента тоғыз ай бойы ұрықты қорғағандай, өмірінің соңына дейін желеп-жебеп отырады.

Қорытынды

Қорыта келе, түркілік дүниетаным – исламнан бұрынғы тарихи, мәдениеттік қабаттардағы тілдік, ділдік және ойлау құндылықтарының жиынтық болмысы екендігін түйіндеуге негіз бар. Түркі халықтары әр түрлі жағрафиялық кеңістікте тіршілік етсе де, қоршаған ортаны тануы, табиғатпен тілдесуі тұрғысынан саналарының алшақтығы байқалмайды. Бұған дәлел – түркі халықтарының Ұмай ана туралы түсінік-пайымдары этномәдени және этногенетикалық байланыс арқылы бір арнаға тоғысып отыратындығы.

Ұмай ананың ежелгі түркілердің шаңырағын және ұрпағын зұлым күштерден қорғаушы күш иесі, құт дарытушы, шаңырақ пен балалардың жебеушісі, молшылық пен құт-берекені, төрт түлікті көбейтуші рух иесі ретінде жадында қалыптасуы түркілік дүниетанымның жемісі. Көне түркілердің дүниетанымы осындай мифологиялық түсінікке сай қалыптасты және этникалық санадағы бұл басымдылық түркілік дүниетанымның құндылықтық бағдарын құрады.

Жалпы, түркі мәдениеті – әлем мәдениетінің құрамдас бөлігі. Түркі мәдениетіндегі уақыт пен кеңістік ұғымы зерттеушілердің назарын ұдайы аударып келеді. Көріп отырғанымыздай, түркі халықтарының тарихы күмәнсіз өте бай. Біздің эрамызға дейінгі Ұмай ана туралы таным-түсініктің ұрпақтан-ұрпаққа қалтқысыз жетуі, түркілер мәдениетіндегі әйел беделінің үстем болғандығының көрсеткіші. Жарық дүниенің бастауында «Ана» ұғымы тұратындығының дәлелі.

Әдебиеттер

- 1 Досбергенова Ж. Көне түркі мәдени жәдігерлеріндегі адам және әлем модельдері. «Мәдени антропология» мамандығы бойынша «философия докторы» (Ph.D) ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. – Алматы, 2011. – 134 б.
- 2 Баят Ф. Түрік мифологиялық жүйесі. – II том. – Ыстамбул, 2007. – 76 б.
- 3 Айдаров Ғ. Орхон ескерткіштерінің тексі. – Алматы, 1990. – 220 б.
- 4 Қыдырәлі Д. Атымды адам қойған соң... – Алматы, 2008. – 105 б.
- 5 Якут сөздігі. – Ыстамбул, 1945. – 414 б.
- 6 <http://www.qazaq-alemi.kz>.
- 7 Мукасов М. Дін жырлары. Қырғыз әдебиетінің тарихы. – I том. – Бішкек, 2003. – 56 б.
- 8 Орынбеков М. Ежелгі қазақтың дүниетанымы. – Алматы: Ғылым, 1996. – 155 б.
- 9 Авшар З. I Халықаралық Түркі әлемі зерттеулері симпозиумы материалдары. Түркия. – Нийде, 2014. – 359 б.
- 10 Роуль Ж.П. Түркілер мен моғолдардың ескі діні. – Ыстамбул, 1998. – 128-129 бб.
- 11 Бесим А., Қашғари М. Диуани лұғат ат-түрк. – Анкара, 1985. – 61 б.
- 12 Қазақ сөздігі. Қазақ тілінің біртөмдік үлкен түсіндірме сөздігі. – Алматы, 2013. – 1334 б.
- 13 Қайыржан К. Сөз-сандық. Қазақтың көне сөздері. – Алматы, 2013. – 53 б.

- 14 Потапов Л.П. Ескі түркі генеалогиялық аңыздардағы діни сенім элементтері // Совет этнографиясы. – 1991. – 42 б. – №5.
- 15 Дж. Клаусон Он үшінші ғасырдағы түркі тілдерінің этимологиялық сөздігі. – Оксфорд, 1972. – 164 б.

References

- 1 Dosbergenova Zh. (2007) Man and the world model of ancient Turkic culture. Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy (Ph.D) in «Cultural Anthropology». Almaty, 134 p.
- 2 Bayat F. (2007) Turkish mythological system. Volume II. Istanbul, 76 p.
- 3 Aidarov G. (1990) Orkhon monuments texts. Almaty, 220 p.
- 4 Кудырали Д. (2008) Once Upon A Time ... Almaty, 105 p.
- 5 Yakut Dictionary. (1945) Istanbul, 414 p.
- 6 <http://www.qazaq-alemi.kz>.
- 7 Mukasov M. (2003) Religious supplications. The history of Kyrgyz literature. Volume I, Bishkek, 56 p.
- 8 Orynbekov M. (1996) The worldview of the ancient world of Kazakhs Almaty, Science, 155 p.
- 9 Avshar Z. (2014) Materials of the I International Symposium on Turkic World Studies. Turkey, Nigde, 359 p.
- 10 Roul J.P. (1998) Old religion of Turks and Moguls. Istanbul, 128-129 p.
- 11 Besim A., Koshgai M. (1985) The Diocese of the Asthala Turk – Turkiye Ankara, 61 p.
- 12 Kazakh Dictionary. (2013) Alarge, explicit Dictionary of the Kazakh language. Almaty, 1334 p.
- 13 Kaiyrzhan K. (2013) Word-of-pocket. Ancient Words of Kazakhs. Almaty, 53 p.
- 14 Potapov L.P. (1991) Elements of religious confessions in the old Turkic genealogical legends // Soviet ethnography, 42 p. – №5.
- 15 Clauson G. (1972) An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish. Oxford, 164 --p.